

УДК343.85:343.98

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Янковий М. О.

Розглядаються найбільш важливі аспекти криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів. Наведені різні наукові погляди та результати вивчення слідчої практики щодо профілактичної діяльності слідчого з використанням засобів та методів криміналістики. На думку автора, слідчий у процесі розслідування злочинів, поряд зі встановленням і доказуванням обставин їх вчинення, повинен чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції - попередження злочинів у майбутньому. Цілком логічним є включення до методики розслідування злочинів питань профілактичної діяльності слідчого в умовах надзвичайних правових режимів як окремого її структурного елемента.

Ключові слова: правова держава, злочин, злочинність, слідча практика, криміналістична профілактика злочинів, надзвичайний правовий режим, криміналістичні засоби і методи.

Рассматриваются наиболее важные аспекты криминалистической профилактики преступлений в условиях чрезвычайных правовых режимов. Приведены разные научные взгляды, а также результаты изучения следственной практики, касающиеся профилактической деятельности следователя с исполь-

зованием средств и методов криминалистики. По мнению автора, следователь в процессе расследования преступлений, наряду с установлением и доказыванием обстоятельств их совершения, должен четко осознавать необходимость выполнения иной, не менее важной функции - предупреждение преступлений в будущем. Весьма логичным является включение в методику расследования преступлений вопросов профилактической деятельности следователя в условиях чрезвычайных правовых режимов как отдельного ее структурного элемента.

Ключевые слова: правовое государство, преступление, преступность, следственная практика, криминалистическая профилактика преступлений, чрезвычайный правовой режим, криминалистические средства и методы.

Considered the most important aspects of forensic crime prevention in emergency legal regimes. These different scientific views and practice investigative results of a study on prevention of the use of investigative tools and methods of criminology. According to the author, investigator in the investigation of crimes, along with the establishment of proof and the circumstances of their commission should clearly recognize the need to perform

© М.О. Янковий, 2015

other, equally important function - to prevent crimes in the future. It is logical to include methods of investigating crimes investigator for prevention activities in emergency legal regimes as some of its structural elements.

Keywords: rule of law, crime, crime, investigative practice, forensic crime prevention, emergency legal regime forensic tools and techniques.

Боротьба зі злочинністю на сучасному етапі розвитку українського суспільства, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [1], є важливим державним завданням. Одним із пріоритетних напрямів цієї боротьби є профілактика злочинів. Провідну роль у профілактиці злочинів відведено органам внутрішніх справ, які мають для цього відповідні повноваження, сили та засоби. Спираючись на науково обґрунтовану правову теорію в поєднанні з передовою практикою, вони покликані в умовах сьогодення по-новому вирішувати це завдання. Тому від науково-методичного забезпечення їхньої діяльності значною мірою залежить вирішення важливої загальнодержавної програми з профілактики злочинності.

Концептуальні основи криміналістичної профілактики злочинів уже досить давно було закладено відомими вітчизняними вченими-криміналістами, зокрема, В.П. Колмаковим (1961 р.), Ф.А. Лопушанським (1973 р.), В.С. Зеленецьким (1975 р.) та іншими.

Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили також науковці: Р.С. Белкін, О.А. Борідько, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.К. Звірбуль, В.Ф. Зудін, Г.Г. Зуйков, І.І. Карпець, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, Г.М. Мінковський, І.Я. Фрідман, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков, І.М. Якимов та інші, роботи яких мають суттєве наукове й практичне значення і служать підґрунтям подальших наукових досліджень.

Разом із тим слід відмітити, що проблема профілактики злочинів у нашій країні довгий час була заідеологізованою і це не могло не відбитися у відповідних теоретичних концепціях, викладених у науковій і навчальній літературі. Також у системі профілактики антисуспільних явищ ще недостатньо визначена роль криміналістичної науки. У відповідній криміналістичній літературі знайшли вирішення лише окремі аспекти даної проблеми.

Актуальність цієї проблематики також зумовлена тенденціями зростання кількості зареєстрованих випадків виникнення надзвичайних ситуацій різної генези в Україні, що, у свою чергу, викликає серйозне занепокоєння як з боку держави, так і суспільства. Тому науково-теоретична та практична значимість розроблення особливостей криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів має науковий інтерес для представників юриспруденції, соціології, політології, психології та інших галузей науки.

Однак на сьогодні у вітчизняній науці відсутні теоретичні розробки щодо криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів, у зазначених наукових працях дане питання досліджено фрагментарно або в межах широкої правової проблематики. Крім того, сучасне кримінальне процесуальне законодавство [2], на жаль, не містить норм, які б деталізували діяльність із профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів. Існуючі положення є недосконалими, взаємовиключними та лише фрагмен-

тарно регулюють окремі питання. Спроби законодавця поліпшити нормативне забезпечення профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів засобами та методами криміналістики без належного завчасного комплексного наукового дослідження та обґрунтування можуть привести до негативних наслідків.

Ураховуючи викладене, а також досягнення суміжних галузей знань (конституційне право, кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія тощо), ми поставили конкретну мету - сформулювати власне бачення сутності криміналістичної профілактики злочинів в умовах надзвичайних правових режимів, з'ясувати можливі шляхи її розвитку і практичного застосування у слідчій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розробка засобів, прийомів і методів профілактичного характеру завжди була предметом наукового пошуку в криміналістиці. Так, у фундаментальній роботі "Руководство для судебных следователей как система криминалистики" Г. Гросс підкреслював важливість встановлення в процесі слідства обставин (причин і умов), які сприяли вчиненню кожного злочину [3]. Профілактичну направленість криміналістики відмічали і інші учені, зокрема, на думку І.М. Якимова, одним із завдань криміналістики є розробка найбільш раціональних способів попередження і припинення злочину [4, с. 25]. Справедливо вважається, що саме І.М. Якимов уперше ввів до предмета криміналістичної науки завдання профілактики злочинів. У подальшому С.П. Мітрічев визначає криміналістику як науку про розслідування злочинів з метою розкриття злочину та його попередження [5, с. 5].

Проблема криміналістичної профілактики злочинів була докладно розглянута і В.П. Колмаковим. На його думку, криміналістична профілактика складається із загальних та окремих прийомів і методів. Сукупність криміналістичних прийомів і методів, які мають загальний характер і можуть застосовуватися для попередження всіх злочинів, була визначена вченим як загальна методика криміналістичної профілактики, що є самостійною частиною (розділом) науки поряд з криміналістичною технікою, криміналістичною тактикою і методикою розслідування окремих видів злочинів. Прийоми та методи, які застосовуються для профілактики лише певних видів злочинів і мають окремий характер, - це окремі методи криміналістичної профілактики [6, с. 108].

У 1964 р. І.Я. Фрідман, розвиваючи думку В.П. Колмакова, зазначав, що загальні питання криміналістичної профілактики повинні розглядатися окремо від інших, які викладаються у кожному з традиційних розділів криміналістики. До переліку загальних питань ученим були віднесені: поняття та предмет криміналістичної профілактики, її місце в системі криміналістики, проблема попередження злочинів у науці криміналістиці та інших науках, форми відображення та впровадження рекомендацій профілактичного характеру тощо [7, с. 14]. А в 1971 р. І.Я. Фрідман дійшов висновку, що перелік окремих криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення до нього вчення про криміналістичну профілактику, яка є методологічною базою дослідження та розробки засобів, прийомів і методик запобігання злочинам [8, с. 102].

Питанням криміналістичної профілактики приділена значна увага і в низці інших праць. Так, А.І. Вінберг загальні положення криміналістичної профілактики злочинів запропонував розглядати в першому розділі науки, а спеціальні - відповідно в розділах криміналістичної

техніки, тактики та методики розслідування [9, с. 6-7]. Відмічаючи, що складовою частиною науки криміналістики є розроблення питань профілактики злочинів, А.І. Вінберг указував, що на основі вивчення обставин і умов, у яких учиняються різноманітні злочини, способів їх вчинення, узагальнення слідчої і судової практики, криміналістика розробляє попереджувальні профілактичні заходи. Цілком справедливо вчений пропонує до їх переліку відносити: 1) технічні засоби попередження злочинів; 2) технічні та тактичні прийоми виявлення в ході розслідування та судового розгляду умов, які сприяють вчиненню злочинів; 3) тактику попередження намірів на вчинення злочинів, припинення злочинів [9, с. 8].

Традиційно юристи вважають, що фактори, які впливають на злочинність, вивчаються кримінологією, в той же час багато аспектів у проблемі запобігання злочинам не стосуються ані кримінології, ані будь-якої іншої науки кримінально-правового циклу, а знаходяться на перетині різних галузей знань. Складовою частиною методики розслідування окремих видів злочинів, на думку О.М. Васильєва, є методи з'ясування причин конкретного злочину. До предмета криміналістики, на його думку, відносяться і такі заходи, як організація охорони майна, правильна система обліку матеріальних цінностей і контролю за їх витратами та ін. [10, с. 28].

Проблему криміналістичної профілактики злочинів вивчав і професор Г.А. Матусовський. Він визначав криміналістичну профілактику злочинів як діяльність уповноважених суб'єктів і напрям наукових досліджень, який базується на загальних кримінологічних рекомендаціях по встановленню причин і умов, що сприяють конкретним злочинам, вжиттю спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання і припинення [11, с. 33].

У той же час висловлювалися і протилежні думки. Так, Р.С. Белкін зазначав, що у самій проблемі попередження злочинів жодної криміналістичної специфіки немає [12, с. 20], хоча пізніше він змінив свою точку зору, зазначивши, що криміналістика виникла та розвивається як наука, яка сприяє розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів [13, с. 36].

Таким чином, аналіз праць означених авторів дозволяє зробити загальний висновок, що, незважаючи на певну розробленість окремих питань криміналістичної профілактики, проблема в цілому та її методологія потребують подальших спеціальних досліджень, а питання про формування в криміналістиці вчення про криміналістичну профілактику злочинів залишається дискусійним, хоча абсолютна більшість вчених-криміналістів і практичних працівників сьогодні визнає, що криміналістика виникла та розвивається як наука, яка сприяє розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів, у тому числі й у сфері запобігання та ліквідації негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного та соціально-політичного характеру.

Ми підтримуємо точку зору більшості криміналістів про те, що запобігання злочинам належить до предмета криміналістики і є складовою слідчої діяльності. Криміналістична профілактика, будучи частиною юридичної профілактики, представляє собою цілеспрямовану систему криміналістичних засобів, прийомів і методів профілактичного характеру. Криміналістичні рекомендації методики розслідування окремих видів злочинів, виконуючи свою роль у запобіганні кримінальним правопорушенням, повинні узагальнювати типові причини й

умови, що сприяють учиненню злочину. Важливе значення для формування цих рекомендацій відіграють також узагальнені дані кримінології щодо структури та динаміки окремих видів злочинності. Профілактична діяльність правоохоронних органів при розслідуванні злочинів, на думку А.Ф. Волобуєва, дає максимальний ефект тільки тоді, коли вона органічно поєднується з економічними, соціальними, правовими й організаційними заходами попередження злочинності в масштабах країни [14, с. 12].

Висновок. Таким чином, розвиток сучасної української держави супроводжується проявами надзвичайних ситуацій, що стали невід'ємною частиною існування суспільства. За умов надзвичайних правових режимів значно погіршується криміногенна ситуація, збільшується кількість скоєних злочинів. З метою реагування на кримінальні правопорушення, як за звичайних умов, так і в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, створена відповідна система правоохоронних органів. Слідчий у процесі розслідування злочинів поряд з установленням і доказуванням обставин їх учинення, повинен чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції - запобігання злочинам у майбутньому. Цілком логічним, на наш погляд, є включення до методики розслідування злочинів питань профілактичної діяльності слідчого в умовах надзвичайних правових режимів як окремого її структурного елементу. Уважаємо, що криміналістична профілактика злочинів у діяльності слідчого з розслідування злочинів є комплексною проблемою і повинна досліджуватись не лише криміналістикою, а й кримінологією та наукою кримінального процесу.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 2952-VI зі змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 21.02.2014 р. № 742-VII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 16.07.2015 р. № 629-VIII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики [Текст] / Г. Гросс: пер. с нем.; с 4-го доп. изд. перевели Л. Дудкин и Б. Зиллер. - СПб.: Типография М. Меркушева, 1908. - 1040 с.
4. Якимов И.Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике [Текст] / И.Н. Якимов. - М.: НКВД РСФСР, 1925. - 431 с.
5. Криминалистика: Часть 2 [Текст] / под ред. С.П. Митричева, П.И. Тарасова-Родионова. - М.: Юрид. лит., 1953. - 184 с.
6. Колмаков В.П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений [Текст] / В.П. Колмаков // Советское государство и право. - 1961. - № 12. - С. 106-109.
7. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений в советской криминалистике [Текст] / И.Я. Фридман // Материалы пятой расширенной научной конференции Киевского отделения УНОСМик. - К., 1964. - С. 14-17.
8. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики [Текст] / И.Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза. - К., 1971. - Вып. 8. - С. 101-105.
9. Винберг А.И. Пути развития теории криминалистики [Текст] / А.И. Винберг // Советское государство

и право. - 1971. - № 10. - С. 6-9.

10. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики [Текст] / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. - 139 с.

11. Матусовский Г.А. Проблемы развития криминалистической профилактики [Текст] / Г.А. Матусовский // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків) 25-26 вересня 2003 р. / Ред. кол.: М.І. Панов (голов. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Ковалова та ін. - Х.: Гриф, 2003. - С. 38-41.

12. Белкин Р.С. О понятии расследования преступлений [Текст] / Р.С. Белкин. - М.: Юрид. лит., 1978. - 184 с.

13. Белкин Р.С. Курс криминалистики: учеб. пособ.

для вузов. - 3-е изд., дополненное [Текст] / Р.С. Белкин. - М.: Закон и право, 2001. - 837 с.

14. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів: лекція для всіх форм навчання [Текст] / Укл. А.Ф. Волобуєв. - Харків: НУВС, 2003. - 24 с.

Янковий М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС
Надійшла до редакції: 04.11.2015